

Grzegorz OMELAN

¹Pod merytoryczną opieką dr. Pawła Turczyńskiego

RZĄDY PARTII PRACY W WIELKIEJ BRYTANII W LATACH 1945-51 JAKO PRZYKŁAD IMPLEMENTACJI POSTULATÓW SOCJALIZMU EWOLUCYJNEGO

***Abstrakt:** Głęboki kryzys społeczno-ekonomiczny, jaki trawił Wielką Brytanię w czasie II wojny światowej i zaraz po niej, okazał się okolicznością sprzyjającą dla wprowadzenia rozwiązań postulowanych przez ewolucyjny socjalizm. Wybrany ogromną większością rząd Clementa Attlee, przywódcy Partii Pracy, znacjonalizował część brytyjskiej gospodarki, wprowadził bezpłatną służbę zdrowia i wiele rodzajów zasiłków socjalnych, zreformował brytyjskie ubezpieczenia i zbudował ponad milion nowych mieszkań. Te rozwiązania przyjęły się w Wielkiej Brytanii na ponad 30 lat, akceptowali je także konserwatyści, dlatego nazwano je „brytyjskim powojennym konsensusem,” a sześć lat rządów laburzystów, po raz pierwszy w warunkach większościowych, stanowiło bardzo ważny etap w ewolucji ideologicznej tej partii.*

***Słowa kluczowe:** Partia Pracy, socjalizm ewolucyjny, socjaldemokracja, nacjonalizacja, ubezpieczenia społeczne, brytyjski konsensus powojenny, Raport Beveridge'a*

WSTĘP

Rządy Clementa Attlee zapisały się w pamięci Brytyjczyków, jako te, które wprowadziły Państwową Służbę Zdrowia, znacjonalizowały główne gałęzie przemysłu i wykreowały państwo dobrobytu. W wyniku głębokich, powojennych reform Partia Pracy trwale zmieniła sposób postrzegania gospodarki i pomocy społecznej w Wielkiej Brytanii. Co ważniejsze, nie zmieniła sposobu postrzegania polityki – Attlee i współpracownicy władzę i legitymację do implementacji zmian zdobyli w wyniku w pełni demokratycznych wyborów, w wyniku tych samych mechanizmów zostali po 6 latach trudnych rządów z nich rozliczeni. To właśnie w takich okolicznościach ewolucyjny socjalizm, który przyjął się na wyspach w postaci fabianizmu², okazał się w dużej

¹ Student II roku uzupełniających studiów magisterskich (kierunek: stosunki międzynarodowe) na Uniwersytecie Opolskim.

² *Towarzystwo Fabiańskie* – brytyjskie stowarzyszenie reformistyczne działające na rzecz zastąpienia kapitalizmu ewolucyjnym socjalizmem. Fabianie działali gradualistycznie, odrzucali tezę Marksa o potrzebie rewolucyjnej przemiany ustrojowej. Ideologia Partii Pracy w powojennych latach była osadzona w ramach tej logiki.

mierze poprawną odpowiedzią na powojenny kryzys, w opozycji do socjalizmu rewolucyjnego i totalitarnego, który na kontynencie, w wyniku powojennych układów międzynarodowych, został eksportowany z ZSRR do krajów Europy środkowo-wschodniej.

1. KONTEKST HISTORYCZNY

Powojenna rzeczywistość postawiła przed wybranym w 1945 roku *laburzystowskim rządem* premiera Clementa Attlee (1883-1967) trudne zadanie. Zmęczone wojną społeczeństwo brytyjskie oczekiwało szybkiej poprawy w obliczu gospodarki bliskiej bankructwa³. W tych okolicznościach socjaldemokraci brytyjscy zaproponowali rodzinom program społeczno-gospodarczy, którego główne założenia stanowiły podstawę brytyjskiej polityki wewnętrznej, niezależnie od tego, która partia była u steru rządów, aż do ery Margaret Thatcher⁴. Dały też początek państwu dobrobytu i mieszanej gospodarce, pojęciom, których pragmatyczne zastosowanie spotykane jest dziś w wielu krajach europejskich.

W czasie II wojny światowej Wielka Brytania rządzona była przez *rząd jedności narodowej*, w którego skład wchodził ministrowie z trzech głównych ówczesnie stronnictw – konserwatystów, laburzystów i liberałów. Warunki wojenne doprowadziły do tego, iż, choć w Izbie Gmin przewagę mieli konserwatyści, w rządzie premiera Winstona Churchilla panował większy konsensus (w praktyce polityczne zawieszenie broni między konkurującymi partiami) niż w czasie przedwojennych rządów koalicyjnych. Mimo tego konserwatywny szef rządu miał wątpliwości, gdy w 1942 roku liberalny polityk W. Beveridge ogłosił raport dotyczący ubezpieczeń społecznych i bezrobocia (omówiony w dalszej części tekstu – G.O.). Premier nie przedstawił żadnych projektów ustaw na podstawie tego dokumentu, a hamletyzowanie w sprawie wprowadzenia ważnych reform ekonomiczno-społecznych prawdopodobnie kosztowało jego partię zwycięstwo w wyborach 1945 roku⁵.

Takich wątpliwości nie miała Partia Pracy, ugrupowanie powstałe na początku XX wieku w wyniku połączenia się central związkowych, których celem było zaistnienie na brytyjskiej scenie politycznej. Ponieważ to środowisko, łącznie z rzeszą pracowników najniższego szczebla, a także grup wyznających wartości socjalistyczne i socjaldemokratyczne, wprowadziło na początku XX wieku do parlamentu swoją reprezentację w celu zrównoważenia przewagi politycznej i społecznej arystokracji rządzącej wówczas Wielką Brytanią⁶, było jasne, iż to właśnie *laburzyści* stanowią najlepszą alternatywę dla konserwatystów i liberałów w powojennej rzeczywistości. Pokryzysowy czas stanowił wręcz wymarzone pole do popisu dla Partii Pracy, gdyż to właśnie w tym okresie najnowsze warstwy społeczne potrzebowały szczególnej opieki ze strony państwa.

W sytuacji, gdy konserwatyści Churchilla nie do końca wiedzieli, co zaproponować Brytyjczykom na trudny powojenny czas, Partia Pracy, świadoma swej wzrastającej popularności w ostatnich latach wojny, postanowiła samodzielnie wystartować w wyborach w 1945 r. Ta decyzja okazała się niezwykle trafna, gdyż nawet osobisty

³ A. Briggs, P. Clavin, *Europa dwóch stuleci 1789-1989*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2000, s. 384.

⁴ J. Dearlove, P. Saunders, *Introduction to British Politics*, Polity 2000, s. 396.

⁵ K. Robbins, *Zmierzch wielkiego mocarstwa. Wielka Brytania w latach 1870-1992*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2000, s. 240-241.

⁶ *Our History*. www.labour.org.uk [2011.06.01].

autorytet Churchilla nie uitorował konserwatystom drogi do zwycięstwa⁷. *Laburzyści* wygrali z ogromną przewagą miejsc w Izbie Gmin (*landslide victory*) i po raz pierwszy w swej historii mogli samodzielnie utworzyć rząd większościowy.

Nie ulega wątpliwości, iż nie tylko słabnąca pozycja konserwatystów i ich lidera zdecydowała o tak wyraźnym, a zaskakującym sukcesie Partii Pracy. Warunki społeczne i gospodarcze, w jakich znalazła się Wielka Brytania w 1945 roku, zmęczenie Brytyjczyków kryzysem lat 30. i doświadczeniem wojennym, radykalizacja nastrojów – te czynniki otworzyły przed laburzystami szansę na przeprowadzenie znaczących reform. Społeczeństwo nie obawiało się przyjęcia skrajnie socjalnego (w znacznej części wręcz socjalistycznego) programu, gdyż stanowił on antynomię kapitalizmu, który kojarzono z bezrobociem i regresem gospodarczym okresu przedwojennego. Brytyjczycy dali Partii Pracy silny mandat do podjęcia próby pokonania hegemonii kapitału nad pracą, co od zawsze było jednym z głównych haseł socjaldemokratów⁸.

Aby zobrazować powyższe rozważania, warto spojrzeć na ówczesne dane statystyczne. Bezrobocie w latach 1921-38 wahało się między 9,7% a 22,1%, co daje średnią na poziomie 14,2%. W czasie wojny, gdy gospodarkę przestawiono na tory wojenne, bezrobocie drastycznie spadło – do 0,5% w 1944 roku, co, liczbowo, oznaczało, iż bez pracy pozostawało jedynie 90 tys. Brytyjczyków. Stąd politycy brytyjscy uznali, iż sprawa utrzymania niskiego bezrobocia będzie miała duże znaczenie w powojennej Wielkiej Brytanii, a jednym z poczynań nakierowanych na pozostanie w tym trendzie było opublikowanie dokumentu pt. „Polityka zatrudnieniowa,” w którym wszystkie strony uczestniczące w rządzie wojennym zobowiązały się do utrzymywania wysokiego poziomu zatrudnienia⁹. Na polu wydatków socjalnych zanotowano znaczącą poprawę – między 1936 a 1950 rokiem wydatki te wzrosły z 400 milionów funtów do 1,5 miliarda, wyłączając zasiłki przeznaczone na pomoc osobom zamieszkującym substancję komunalną. Dużą część tych wydatków stanowiły środki budżetowe wydawane na Publiczną Służbę Zdrowia – w latach 1948-51 średnio 469 mln funtów rocznie. Całkowite wydatki budżetowe na cele pozawojskowe szacowano na ponad 2 bln funtów w latach 1949-50, a i tak jest to suma uwzględniająca pewne odstępstwa od szerokiego programu państwa dobrobytu ze strony rządu Attlee w drugiej trzylatce jego istnienia¹⁰. Dane dotyczące długu publicznego i PKB przedstawiały się następująco: dług jako procent PKB wynosił w 1945 r. ok. 5,5%, wzrósł w 1946 r. do 6%, by w 1950 r. spaść do ok. 4,7%; PKB wynosił w 1945 roku ok. 9,8 bln funtów, by w 1950 wzrosnąć do ok. 13,4 bln¹¹.

2. RAPORT BEVERIDGE’A – SOCJALIZM BEZ NACJONALIZACJI

William H. Beveridge (1879-1963), przedstawiciel brytyjskiej Partii Liberalnej, ekonomista i znawca problematyki bezrobocia, został poproszony przez *labourzystowskiego* ministra pracy w rządzie koalicyjnym o zbadanie stanu zatrudnienia i ubezpie-

⁷ K. Robbins, *op. cit.*, s. 241.

⁸ B. Bednarczyk, *Labour Party - od tradeunionizmu do wilsonizmu*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1995, s. 94.

⁹ J. J. Hughes, R. Perlman, *The economics of unemployment: a comparative analysis of Britain and the United States*, Cambridge University Press, Cambridge 1984, s. 146.

¹⁰ A. Cairncross, *The British economy since 1945: economic policy and performance, 1945-1995*, Blackwell Publishing, 1995 Oxford, s. 80.

¹¹ *UK Gross Domestic Product GDP History*. www.ukpublicspending.co.uk [2011.06.01].

czeń społecznych w toczonej wojną Wielkiej Brytanii¹². Efektem jego pracy był raport „Pełne zatrudnienie w wolnym społeczeństwie”. Autor uznawał za niezbędne wprowadzenie przez państwo pełnego zatrudnienia, bezpłatnej dla wszystkich opieki zdrowotnej, stworzenie systemu zasiłków rodzinnych i dla bezrobotnych. Planowano także poprawę warunków mieszkaniowych ludności, polepszenie dostępności do edukacji, wprowadzenie powszechnego systemu ubezpieczeń¹³. Raport Beveridge’a stwierdzał wyraźnie, iż osiągnięcie pełnego zatrudnienia, a zatem realizacja jednego z najważniejszych postulatów socjaldemokratycznych, nie zostanie osiągnięte bez znacznego rozszerzenia odpowiedzialności państwa w tej dziedzinie. Ekonomista wysuwał zatem postulat gospodarki kierowanej, ale, co interesujące, opowiadał się za prywatnymi środkami produkcji, nie proponował ich uspołecznienia. Zaznaczał jednocześnie, że gdyby udowodniono, iż likwidacja prywatnej własności wpłynie pozytywnie na zwiększenie zatrudnienia, to należałoby ją wprowadzić¹⁴.

3. WIZJA POWOJENNEJ ANGLII

W 1945 roku socjaldemokracja europejska rozpoczęła proces powojennej rekonstrukcji swej ideologii i pragmatyki. Antoszewski i Herbut stwierdzają, iż można w nim wyróżnić dwie podstawowe fazy – a) od końca wojny do połowy lat 70., w której dążono do realizacji idei państwa interweniującego oraz b) okres od połowy lat 70. co najmniej do lat 90., gdy zorientowano się, iż stosowanie ortodoksyjnie socjalistycznych instrumentów ekonomicznych i społecznych nie gwarantuje ciągłego wzrostu gospodarczego. W tej pracy interesuje nas ten pierwszy okres i wspomniani autorzy wyróżniają w nim dwie odrębne tendencje. Ważniejsza dla naszej tematyki jest ta wcześniejsza, trwająca między 1945 rokiem a przełomem lat 50. i 60. W niej odrzucono wolno-konkurencyjny kapitalizm na rzecz mieszanego układu ekonomicznego i wysunięto postulaty uspołecznienia środków produkcji i rozszerzenia sektora publicznego¹⁵. W tę ogólnoeuropejską tendencję w środowisku socjaldemokratycznym wpisała się Partia Pracy ze swym programem wyborczym z 1945 roku.

Znacząca część ówczesnego manifestu wyborczego laburzystów była bazowana na wspomnianym wcześniej Raporcie Beveridge’a. Pierwotnym źródłem programu „Sprostajmy przyszłości” (*Let Us Face the Future*) była jednak konstytucja Partii Pracy z 1918 roku i słynna Klauzula IV, w której zapisano socjalistyczny charakter stronnictwa. Dlatego, wbrew części zaleceń Raportu Beveridge’a, manifest wyborczy zawierał postulat nacjonalizacji najważniejszych gałęzi przemysłu. Dodatkowo proponowano koordynację przez państwo działalności ekonomicznej prywatnego przemysłu z punktu widzenia potrzeb państwa. Laburzyści chcieli ponadto zwiększyć środki oddziaływania państwa na przemysł poprzez odpowiednią politykę podatkową i stosowanie innych środków elastycznej kontroli gospodarki. Nacjonalizacja nie była, zdaniem ówczesnych polityków Partii Pracy, celem samym w sobie, miała stworzyć warunki dla zmian organizacyjnych mających na celu wzmocnienie mocy produkcyjnej przemysłu¹⁶. Zwolenni-

¹² K. Robbins, *op. cit.*, s. 241.

¹³ G. Ronek, *Ewolucja ideologii i doktryny brytyjskiej Partii Pracy po II wojnie światowej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 94.

¹⁴ B. Bednarczyk, *op. cit.*, s. 94.

¹⁵ A. Antoszewski, R. Herbut, *Socjaldemokracja w Europie Zachodniej. Studium porównawcze*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995, s. 29.

¹⁶ G. Ronek, *op. cit.*, s. 95-97.

cy uspołecznienia środków produkcji podkreślali, że tylko nacjonalizacja poszczególnych gałęzi zapewni im właściwą efektywność. Powoływali się na doświadczenia krajów dotkniętych kryzysem lat 30., które były zmuszane do wykupywania przedsiębiorstw prywatnych, by uchronić je przed upadłością¹⁷.

W powojennej, trudnej rzeczywistości najważniejszą częścią programu wyborczego były jednak fragmenty poświęcone bezrobociu, ubezpieczeniom i świadczeniom socjalnym. Było to ważne między innymi z tego względu, iż dotyczyło bezpośrednio obywateli, którzy, jeśli reformy zostałyby przeprowadzone prawidłowo, szybko odczuliby poprawę standardu życiowego. Dodatkowo rząd musiał szukać szerokiego poparcia społecznego, ponieważ z jednej strony zamierzał zrobić dużo dla wspomnienia uboższych warstw społecznych, z drugiej – potrzebował na ten cel bardzo dużo środków budżetowych. Jak się później okazało, Wielka Brytania, by sprostać finansowo socjalnym pomysłom laburzystów musiała przyjąć zagraniczną pomoc (m.in. w postaci Planu Marshalla), ale nie mniej ważny był początkowy społeczny entuzjazm dla takich zmian, warunkowany świeżą pamięcią skrajnego kryzysu lat 30.

A zatem w ramach ubezpieczeń społecznych, opierając się bezpośrednio na propozycjach zawartych w raporcie Beveridge'a, politycy Partii Pracy proponowali:

- ubezpieczenia społeczne powinny być dostępne dla wszystkich, nie tylko dla zatrudnionych;
- opieka zdrowotna powinna być przywilejem wszystkich obywateli;
- ideę aktywnego poszukiwania pracy przez osoby bezrobotne, (np. poprzez odbywanie kursów przekwalifikowujących);
- ideę płacy minimalnej;
- sprawiedliwy podział funduszy na zasiłki społeczne¹⁸.

Program *Let Us Face the Future* zawierał więc propozycję wprowadzenia systemu, jaki dziś znamy pod nazwą państwo dobrobytu (*welfare state*). Przejęcie przez państwo odpowiedzialności za sprawę pełnego zatrudnienia, a także zapewnienie świadczeń socjalnych (opieka zdrowotna i społeczna, szkolnictwo, ubezpieczenia i emerytury)¹⁹ szło w parze z ogólnymi tendencjami w łonie europejskiej socjaldemokracji, która starała się sprostać wymaganiom trudnej, powojennej rzeczywistości.

Ważnym elementem programu wyborczego Partii Pracy z 1945 roku była propozycja wprowadzenia mieszanej gospodarki (*mixed economy*). Jej główną tezą było stwierdzenie, iż substancję gospodarki narodowej współtworzą sektor publiczny i prywatny. Regulacja gospodarki następuje w takim systemie przez zasady rynkowe i system państwowego planowania. Ten element, wraz z programem państwa opiekuńczego, stał się tzw. brytyjskim konsensem politycznym, trwającym, jak wcześniej wspomniano, do czasu rządów premier Thatcher²⁰.

Omawiany program Partii Pracy, gwarantujący rozbudowane świadczenia społeczne oparte o publiczną kontrolę ważnych gałęzi przemysłu oraz postulujący doprowadzenie do pełnego zatrudnienia, trafił w dziesiątkę w obliczu umęczonego wojną

¹⁷ B. Bednarczyk, *op. cit.*, s. 96.

¹⁸ B. Abel-Smith, *The Beveridge Report: Its Origins and Outcomes*, [w:] *Beveridge and Social Security. An International Retrospective*, J. Hills, J. Ditch and H. Glennerster, eds., Clarendon Press Oxford, Oxford, 1994, s. 11.

¹⁹ B. Bednarczyk, *op. cit.*, s. 96.

²⁰ G. Ronek, *op. cit.*, s. 96.

brytyjskiego społeczeństwa. Wyspiarze byli gotowi przyjąć zapewnienie nawet minimum standardu życiowego, by tylko nie wracać do ciężkich lat 30. i równie trudnych lat wojennych. Partia Pracy, jako jedna z najważniejszych partii socjaldemokratycznych w Europie, na trudną, powojenną rzeczywistość zareagowała, prezentując w pełni socjaldemokratyczny program, zawierający z jednej strony propozycję nacjonalizacji części gospodarki i pełny program świadczeń socjalnych, a z drugiej relatywnie szeroki sektor prywatny i w pełni demokratyczny system polityczny. Połączenie tych rzekomych przeciwności dało Partii Pracy zdecydowane zwycięstwo wyborcze i możliwość implementacji swego powojennego programu w warunkach większości parlamentarnej.

4. PRAKTYKA RZĄDÓW PREMIERA ATTLEE

Jednym ze sloganów wyborczych Partii Pracy w czasie kampanii 1945 roku było hasło *No return to the 30s* (Nie ma powrotu do lat 30.)²¹. W programie wyborczym zawarto wiele postulatów i pomysłów, które miały przekonać Brytyjczyków (i przekonali – vide wynik wyborów), iż laburzyści nie dopuszczą do powtórzenia się biedy i bezrobocia sprzed dekady. Dlatego szybko po objęciu rządów przystąpiono do implementacji programu *Let Us Face the Future*.

4.1. Nacjonalizacja przyczyną rozłamu

Laburzystowski rząd w ciągu pierwszych czterech lat rządów znacjonalizował ok. 20% brytyjskiej gospodarki. Pod egidę rządu trafiły Bank Anglii, cywilne lotnictwo, kopalnie węgla kamiennego, transport wodny śródlądowy, część kolei, londyńska komunikacja publiczna, transport drogowy i część pasażerskiego transportu drogowego, telekomunikacja, zakłady energetyczne i gazowe²². W większości nacjonalizacje nie spotykały się ze sprzeciwem konserwatystów, którzy rozumieli potrzebę radykalnych działań w obliczu trudnej sytuacji społeczno-ekonomicznej kraju. Jedną z niewielu, którą ostro krytykowali, było upaństwowienie przemysłu stalowego, który w czasie wojny był dochodowy i który zwrócono w prywatne ręce po objęciu rządów przez konserwatystów w 1951 roku²³.

Nacjonalizacja drugiej połowy lat 40. jest oceniana jako *skromna*. Laburzyści do 1950 upaństwowili mniej niż ¼ gospodarki, choć ich znacząca większość w Izbie Gmin pozwalała na bardziej radykalne posunięcia. W manifestie wyborczym z 1950 Partia Pracy z niewielkim entuzjazmem proponowała coraz mniej znaczące nacjonalizacje (ironicznie tę część manifestu konserwatyści nazwali „listą zakupów Partii Pracy”), a w programie z 1951 roku nie podano ani jednego przedsięwzięcia przewidzianego do upaństwowienia. Odejście od propozycji nacjonalizacji gospodarki spowodowane było uznaniem, iż promowanie takich pomysłów może ostatecznie doprowadzić do porażki wyborczej, obawiano się także negatywnej reakcji władz Stanów Zjednoczonych, które w latach powojennych dostarczały ekonomiczną i militarną pomoc Wielkiej Brytanii. Dodatkowo uznawano, iż program upaństwowienia nie do końca wypełnił swe socjalistyczne założenia – ze względu na stosunkowo niewielki zasięg nie wyeliminował koncentracji prywatnej siły ekonomicznej i nie wprowadził przemysłowej demokracji po tej

²¹ www.socialistworker.co.uk [2011.05.05].

²² K. Robbins, *op. cit.*, s. 243.

²³ D. Rubinstein, *The Labour Party and British Society: 1880-2005*, Sussex Academic Press, Brighton 2006, s. 85.

stronie gospodarki, która pozostała w rękach prywatnych. To między innymi stosunek do nacjonalizacji doprowadził do wyodrębnienia się dwu skrzydeł w łonie Partii Pracy – *lewicowego* i *prawicowego*, który to konflikt trwał w ugrupowaniu przez kilkanaście następnych lat²⁴. Z pewną dozą ironii należy stwierdzić, iż nacjonalizacja, na którą była zgoda wszystkich stronnictw politycznych w Wielkiej Brytanii, była jedną z płaszczyzn, na której urodził się rozłam w samej Partii Pracy.

4.2. Państwo dobrobytu

Obok nacjonalizacji najważniejszym działaniem praktycznym rządu premiera Attlee było uchwalanie ustaw wprowadzających państwo dobrobytu. Najważniejszą z nich, ustawa zdrowotna (*National Health Act*) nazywana jest „najlepszą brytyjską ustawą społeczną w XX wieku”²⁵. Prawo to wprowadzało bezpłatną i powszechną opiekę zdrowotną pod auspicjami systemu nazywanego Państwową Służbą Zdrowia (*National Health Service*). W jego ramach każdy Brytyjczyk mógł liczyć nie tylko na opiekę lokalnego dentysty i lekarza rodzinnego, ale także na usługi szpitalne i specjalistyczne, z darmowymi receptami włącznie. Było to faktycznie szczytowe osiągnięcie praktyki powojennych rządów Partii Pracy, gdyż wiele z rozwiązań wówczas wprowadzonych w życie funkcjonuje do dziś. Po wtóre - determinacja Aneurina Bevana (1897-1960), twórcy tej ustawy, w drodze do jej ostatecznego wprowadzenia jest godna podziwu. Początkowo brytyjskie izby lekarskie ostro oprotowały jego pomysły, jednak po dwuletnich negocjacjach (Bevan ustąpił w kilku miejscach) ustawę uchwalono w 1948 roku²⁶. Szybko jednak okazało się, że całkowicie darmowa służba zdrowia zbyt obciąża budżet i premier Attlee był zmuszony do wprowadzenia niewielkich opłat za realizację recept. Niektórzy laburzystowscy politycy uznali to za zdradę socjalnych ideałów²⁷ i ten spór okazał się kolejną płaszczyzną wspomnianego wcześniej rozłamu w Partii Pracy.

Innym ważnym działaniem socjalnym było uchwalenie ustawy o ubezpieczeniach (*National Insurance Act*), odwołującej się do wcześniejszych propozycji W. Beveridge’a. Wprowadzała obowiązkowe składki emerytalne, zdrowotne i kilka rodzajów zasiłków socjalnych (m.in. dla bezrobotnych, macierzyńskie, wdowie, pogrzebowe), podwyższała też wysokość świadczeń emerytalnych. W innych ustawach wprowadzono zasiłki rodzinne – niewielkie sumy wypłacane matkom z więcej niż jednym dzieckiem. Powołano nowy resort - Ministerstwo Ubezpieczeń Państwowych, które administrowało usługi socjalne państwa. Łącznie te działania tworzyły postulowane jeszcze w Raporcie Beveridge’a państwo dobrobytu. Było ono trudne w utrzymaniu, gdyż możliwość wysokich wydatków budżetowych koniecznych w takim modelu polityki społeczno-ekonomicznej była ograniczona ze względu na spustoszenia z czasów wojny²⁸. Ambicją rządu Partii Pracy było jednak takie pokierowanie pomocą socjalną, by każdy Brytyjczyk był wspierany finansowo przez państwo „od kołyski aż po grób”

²⁴ M. Francis, *Ideas and Policies Under Labour, 1945-1951: Building a New Britain*, Manchester University Press, Manchester 1997, s. 68.

²⁵ M. Rintala, *Creating the National Health Service: Aneurin Bevan and the Medical Lords*, Frank Cass Publishers, Londyn 2003.

²⁶ M. Francis, *op. cit.*, s. 100.

²⁷ K. Robbins, *op. cit.*, s. 243

²⁸ G. Ronek, *op. cit.*, s. 98. Por. K. Robbins, *op. cit.*, s. 243.

(*from cradle to grave*). W tym celu państwo było silnie zadłużane, w niektórych latach do rekordowych poziomów. Socjaldemokratyczny rząd robił wszystko, by nie dopuścić do zniechęcenia i desperacji, tak powszechnie obecnej w społeczeństwie brytyjskim w okresie kryzysu gospodarczego lat 30²⁹.

Z tego założenia wynikało kolejne zadanie powojennego rządu laburzystów – pełne zatrudnienie. Przed wojną wysokie bezrobocie było uznawane za nieunikniony efekt polityki kryzysowej ówczesnego rządu brytyjskiego. Wojna przyniosła zmianę postrzegania tego problemu, zatem na długo przed jej końcem uznano, iż idea pełnego zatrudnienia musi być wprowadzona po zakończeniu walki. Ten pogląd był popierany przez państwowe interwencje w rynek pracy podejmowane przez wojenny, koalicyjny rząd, a bezpośrednio kierowane przez polityków Partii Pracy. Okazało się bowiem, iż rynek pracy w warunkach kryzysu był znacznie efektywniejszy w obliczu państwowej regulacji, gdy siły wolnego rynku nie były w stanie samodzielnie sprostać tworzeniu nowych miejsc pracy. Dodatkowo i opinia publiczna, i politycy zgadzali się, iż dla żołnierzy wracających z frontów wojennych należy przygotować coś lepszego niż życie na zasiłku dla bezrobotnych. Powojenny rząd zaakceptował zatem teorie brytyjskiego ekonomisty Johna Keynesa, który uznawał, iż im większa liczba obywateli będzie mieć pracę, tym więcej będzie wydawać pieniędzy na konsumpcję, co z kolei zwiększy potrzebę zatrudniania nowych pracowników w celu zwiększenia produkcji wynikającego z wysokiego popytu. Wprowadzone przez Partię Pracy w latach 1945-51 pełne zatrudnienie pozostało w mniejszym lub większym stopniu akceptowanym narzędziem publicznej regulacji rynku pracy do końca lat 70³⁰.

Za niezwykle ważne zadanie uznawał rząd premiera Attlee odbudowanie i budowanie nowych domów i budynków mieszkalnych w powojennej Wielkiej Brytanii. W wyniku działań wojennych wiele z nich było zburzonych lub uszkodzonych, a kryzys ekonomiczny lat wojny nie pozwolił na remonty i właściwe utrzymywanie budynków, jak również finansowanie nowych. Dodatkowo rosnąca w czasie wojny liczba małżeństw powiększała zapotrzebowanie na nowe mieszkania. W tej sytuacji rząd Partii Pracy oddał prawie 620 tys. mieszkań do końca 1949 roku, ponad milion do końca swych rządów, co i tak ze względu na ograniczenia budżetowe nie było liczbą wystarczającą. Ambitnym planem rządu było budowanie 400 tys. mieszkań rocznie, ale ze względu na braki materiałowe (potrzeba budowania szpitali, szkół i fabryk) i niewystarczającą liczbę robotników nie osiągnięto tej liczby. Mimo tego po raz pierwszy w historii Wielkiej Brytanii tak wiele rodzin o bardzo niskich dochodach miało możliwość zamieszkania w nowoczesnych na tamte czasy domach i mieszkaniach, co nie byłoby możliwe bez wprowadzenia szerokiego programu opiekuńczego. A. Bevan, który obok ważnej roli ministra zdrowia był także odpowiedzialny za budownictwo mieszkaniowe stworzył system, w którym najbiedniejsi Brytyjczycy mogli wynajmować mieszkania od lokalnych, państwowych spółdzielni³¹.

²⁹ A. B. Rodrick, *The History of Great Britain*, Greenwood Press, Westport, USA 2004, s. 131.

³⁰ P. Dorey, *British Politics Since 1945*, Blackwell Publishers Ltd., Oxford 1995, s. 9-12.

³¹ P. F. Wendt, *Housing Policy – The Search for Solutions*, University of California Press, Berkeley, USA 1962, s. 28. Por. P. Dorey, *op. cit.*, s. 16.

5. PRZYCZYNY PORAŹKI

Jeśli uznać, że rządy Clementa Attlee były w wielu płaszczyznach bardzo popularne wśród Brytyjczyków, podniosły standard życiowy większości z nich, szczególnie, jeśli porównać go ze standardem życia na Wyspach w latach 30., zaopiekowano się najsłabszymi ogniwami społeczeństwa, a przyrost krajowy brutto wzrósł znacząco w okresie 1945-1950, warto zadać pytanie, dlaczego trwały relatywnie krótko. Jeśli bowiem porównać „sześciolatkę” Attlee z długimi rządami premierów Thatcher i Majora (18 lat) oraz Blaira i Browna (13 lat), a także z 13-letnimi rządami konserwatystów z lat 1951-64, to na warunki brytyjskie długość powojennych rządów laburzystów nie jest zbyt imponująca. Na porażkę wyborczą 1951 r. złożyło się kilka czynników. Po pierwsze – rząd od 1948 r. zmagał się z coraz bardziej niezadowolonym środowiskiem robotniczym i związkowym. Powojenne zaciskanie pasa nie było już szeroko akceptowane przez społeczeństwo. Doszło do strajków, wobec których rząd użył siły, a najbardziej agresywnych obywateli aresztował. To nie mogło spotkać się z pozytywną reakcją społeczeństwa, mimo szybkiej reakcji lewicowego skrzydła partii z ministrem Bevanem na czele, który doprowadził do zniesienia tymczasowego zezwolenia na użycie siły wobec strajkujących. Dodatkowo rząd laburzystów stracił kilka wartościowych ministerstw, a w samym łonie partii dochodziło do ostrych spięć w chwili, gdy Attlee, ze względu na pustki w budżecie, był zmuszony do odejścia od, na przykład, zupełnie darmowych recept. Ponadto politycy Partii Pracy ostro spierali się, co do kierunku polityki zagranicznej Wielkiej Brytanii, a wysłanie wojsk na wojnę w Korei, bardzo kosztowne z jednej strony, nie spotkało się z dobrym odbiorem społecznym z drugiej. Co więcej, w ostatnich latach rządów Attlee społeczeństwo nie było już tak entuzjastyczne, jak na początku. Na przykład brytyjski górnik przekonał się, że oddane w ręce państwa kopalnie wcale nie były lepszym pracodawcą, niż ten sam zakład pracy będący w rękach prywatnych przed wojną. Rządy laburzystów na wielu płaszczyznach rozczarowały Brytyjczyków, a Attlee i kolegom zabrakło nowatorskich pomysłów w trudnej sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej Wielkiej Brytanii. Ostatnim gwoździem do laburzystowskiej trumny w 1951 roku były kruczki prawne ówczesnego systemu wyborczego, które spowodowały, że laburzyści, mimo otrzymania większej liczby głosów od konserwatystów, ostatecznie przegrali wybory³².

6. SOCJALIZM NA TRUDNE CZASY – DZIEDZICTWO RZĄDÓW ATTLEE

Rządy premiera Clementa Attlee przeszły do historii, jako lata, podczas których tak wiele i w taki sposób zostało zmienione, iż żaden konserwatywny rząd do czasów Margaret Thatcher nie odważył się w znaczącym stopniu tego zmienić. Tak zwany *brytyjski powojenny konsensus*, kombinacja nacjonalizacji głównych gałęzi przemysłu, wprowadzenie pełnego zatrudnienia, darmowej służby zdrowia i szerokiego programu zasiłków socjalnych przetrwał kilkadziesiąt lat.

Zwolennicy posunięć rządu Partii Pracy argumentują, iż te sześć powojennych lat to największe osiągnięcie w całej historii partii. W tym czasie udało się w dużej mierze zaspokoić potrzebę odbudowy państwa po zniszczeniach wojennych, co niektórzy

³² M. Pearce, G. Stewart, *British political history, 1867-2001: democracy and decline*, Routledge, Londyn 2002, s. 453. Por. P. H. Bixler, *The Antioch review anthology*, Antioch College, Yellow Springs 1953, s.80.

autorzy określali mianem „budowy Nowej Jerozolimy.” Socjaldemokraciom laburzystowskim udało się nie dopuścić do masowego bezrobocia, które Brytyjczycy pamiętali z czasów kryzysu lat 30. Ministrowie dokładali wszelkich starań celem wprowadzenia modelu opieki społecznej z Raportu Beveridge’a – od kołyski aż po grób. Krytycy rządów Attlee, w szczególności lewicowe skrzydło samej Partii Pracy, uznawali niektóre posunięcia premiera za zdradę socjalistycznych ideałów (np. wprowadzenie w 1950 roku opłat za niektóre usługi medyczne, które wcześniej, w latach 1948-50 roku, były bezpłatne). Dodatkowo krytykowano brak zdecydowania w nacjonalizacji gospodarki, która winna była być znacznie głębsza zważywszy na przewagę laburzystów w Izbie Gmin i posiadany w wyniku tego mandat społeczny do szerokich zmian. Była też krytyka zbyt szerokiego wprowadzenia socjalizmu w Wielkiej Brytanii. W tym rozumowaniu uważano, że obarczenie budżetu tak wielkimi wydatkami na zasiłki społeczne i darmową służbę zdrowia było w długiej perspektywie nie do utrzymania³³.

ZAKOŃCZENIE

Clement Attlee i jego rządy są zatem oceniane różnie. Obiektywnie jednak należy stwierdzić, iż przyjęcie kilku socjalistycznych postulatów i wymieszanie ich z elementami wolnego rynku odbyło się, po pierwsze, w najbardziej dogodnym dla wprowadzenia takiej polityki momencie, po drugie – w zgodzie z ówczesną tendencją w całej zachodnioeuropejskiej socjaldemokracji. Model mieszanej gospodarki, postulowany przez ideę ewolucyjnego socjalizmu, okazał się pozytywny w sytuacji powojennego kryzysu i w obliczu potrzeby przestawienia gospodarki z torów wojennych na pokojowe. Ponad pół wieku temu hasła częściowej nacjonalizacji gospodarki i pełnego zatrudnienia nie brzmiały negatywnie, szczególnie w trudnym społecznie i ekonomicznie okresie wyborcom brytyjskim wydały się atrakcyjne. Co więcej, zgodnie z ewolucyjną wersją socjalizmu zmiany wprowadzano w ramach demokratycznego porządku, co odróżniało doktrynę socjaldemokratyczną od socjalizmu totalitarnego, preferowanego wówczas przez przywódców moskiewskich. Partia Pracy, jako stronnictwo właśnie socjaldemokratyczne (wg swego ważnego aż do 1995 roku statutu – wręcz socjalistyczne), poprzez implementację tych haseł zapewniła Wielkiej Brytanii wyjście z kryzysu czasu wojny, a zaproponowane przez rząd Attlee rozwiązania pozostały w tym kraju w użyciu przez kolejne kilkadziesiąt lat.

³³ K. Jeffreys, *Rebuilding the Post-War Britain: Conflicting Views of the Attlee Governments, 1945-51*, *New Perspective* 3, 3 (1998), s. 31-34, www.users.globalnet.co.uk [2011.05.06].

Bibliografia:

1. Abel-Smith B., *The Beveridge Report: Its Origins and Outcomes*, [w:] *Beveridge and Social Security. An International Retrospective*, J. Hills, J. Ditch and H. Glennerster, eds., Clarendon Press Oxford, Oxford, 1994.
2. Antoszewski A., Herbut R., *Socjaldemokracja w Europie Zachodniej. Studium porównawcze*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995.
3. Bednarczyk B., *Labour Party - od tradeunionizmu do wilsonizmu*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1995.
4. Bixler P. H., *The Antioch review anthology*, Antioch College, Yellow Springs 1953.
5. Briggs A., Clavin B., *Europa dwóch stuleci 1789-1989*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2000.
6. Cairncross A., *The British economy since 1945: economic policy and performance, 1945-1995*, Blackwell Publishing, 1995 Oxford.
7. Dearlove J., Saunders P., *Introduction to British Politics*, Polity 2000.
8. Dorey P., *British Politics Since 1945*, Blackwell Publishers Ltd., Oxford 1995.
9. Francis M., *Ideas and Policies Under Labour, 1945-1951: Building a New Britain*, Manchester University Press, Manchester 1997.
10. Hughes J. J., Perlman R., *The economics of unemployment: a comparative analysis of Britain and the United States*, Cambridge University Press, Cambridge 1984.
11. Pearce M., Stewart G., *British political history, 1867-2001: democracy and decline*, Routledge, Londyn 2002.
12. Rintala M., *Creating the National Health Service: Aneurin Bevan and the Medical Lords*, Frank Cass Publishers, Londyn 2003.
13. Robbins K., *Zmierzch wielkiego mocarstwa. Wielka Brytania w latach 1870-1992*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2000.
14. Rodrick A. B., *The History of Great Britain*, Greenwood Press, Westport, USA 2004.
15. Ronek G., *Ewolucja ideologii i doktryny brytyjskiej Partii Pracy po II wojnie światowej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2008.
16. Rubinstein D., *The Labour Party and British Society: 1880-2005*, Sussex Academic Press, Brighton 2006.
17. Wendt P. F., *Housing Policy – The Search for Solutions*, University of California Press, Berkeley, USA 1962.

Źródła internetowe:

www.labour.org.uk.

www.socialistworker.co.uk.

www.ukpublicspending.co.uk.

www.users.globalnet.co.uk.

Artykuł recenzował dr Marek Bodziany